

บทที่ 3

หญิง-ชาย ในแง่ของหลักธรรมบางอย่าง

ในบทก่อนได้พิจารณาถึงสถานภาพของสตรีที่เปลี่ยนไปภายใต้พุทธศาสนาไปแล้ว ในบทนี้จะกล่าวถึงหลักธรรมบางอย่างในพุทธศาสนา คือ หลักไตรลักษณ์ กฎแห่งกรรม ทุกข์ นิพพาน และแนวความคิดเรื่องปัญญา เพราะการเข้าใจสิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้เห็น และเข้าใจถึงความสัมพันธ์เกี่ยวของระหว่างหลักธรรมบางอย่างกับทรรศนะเกี่ยวกับสตรี ในพุทธปรัชญาได้ดังนี้

ก. หญิง-ชาย ในแง่ของไตรลักษณ์

หลักไตรลักษณ์เป็นหลักคำสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา คำว่า "ไตรลักษณ์" แปลว่าลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ลักษณะที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง (สังขาร) เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และปราศจากตัวตน (อนัตตา) ลักษณะทั้ง 3 นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "สามัญญลักษณะ" แปลว่าลักษณะที่สามัญหรือทั่วไปของสิ่งทั้งปวง คำว่า "สิ่งทั้งปวง" ตามความหมายของพุทธปรัชญาหมายถึงทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัยในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต มนุษย์ทั้งชายและหญิงต่างก็เป็นผลผลิตของธรรมชาติจึงต้องอยู่ภายใต้กฎของสามัญญลักษณะนี้โดยเสมอเหมือนกันอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

พุทธทาสภิกขุ (2518) ได้อธิบายความหมายของสามัญญลักษณะไว้ว่า

ที่เรียกว่า "สามัญญลักษณะ" นี้หมายถึงลักษณะที่สามัญ คือทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ไม่ว่าสังขารที่มีวิญญาณครอง หรือไม่มีวิญญาณครอง ย่อมประกอบอยู่ด้วยลักษณะทั้ง 3 (ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา) นี้ในฐานะเป็นกฎของธรรมชาติ

สิ่งซารทั้งหลายจะมีลักษณะอื่นต่างกัน อย่างไรก็ตาม แต่ต้องมีลักษณะเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือลักษณะที่กล่าวนี้...¹

1. อนิจจัง (อนิจจตา) คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนไม่ยั่งยืน ไม่หยุดอยู่ในลักษณะเดียวกัน ไม่คงอยู่ได้ตลอดกาล แต่เปลี่ยนแปลง มีการเกิดขึ้น แปรปรวน แล้วยังแตกสลายไปในที่สุด สิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมนามธรรมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง แยกสลาย เลื่อมไปตามกาลเวลา ไม่มีสิ่งใดเลยที่จะเป็นกฎธรรมชาตินี้ และอยู่ได้ตลอดไป ทุกสิ่งเลื่อมไปตามเวลา ช้าหรือเร็วแล้วแต่กรณี ลักษณะที่อธิบายหรือแสดงให้เห็นว่าไม่เที่ยง (อนิจจังลักษณะ) นั้นมี 10 ประการ² คือ

- 1.1 อนิจจโต ไม่เที่ยง
- 1.2 อหฺจฺจโต ไม่ยั่งยืน
- 1.3 อสํวรกโต ไม่เป็นแก่นสาร
- 1.4 จลโต เป็นของหวั่นไหว ぶงยาก
- 1.5 ปโลภโต แยกกับ
- 1.6 วิปริณามธมฺมโต เปลี่ยนแปลง กัดบกลอก
- 1.7 มรณธมฺมโต เป็นธรรมเพื่อความตาย
- 1.8 วิภวโต เป็นของฉิบหาย
- 1.9 สงฺขตโต เป็นของที่ตองปรุงแก่งเนื่อง ๆ
- 1.10 ปภงฺกตโต ตองทำลาย ุพัง กระจุกกระจาย

¹พุทธทาสภิกขุ. ธรรมวิภาค นวกฏมฺิ. (สุภณฺุรธานี, โรงพิมพ์ธรรมทาน, 2518)
หน้า 16 - 17.

²ทวิช แปลงวิทยา, พ.อ. คณธรรม. (พระนคร: ม.ป.ท, 2515) หน้า 149.

การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ตามหลักอนิจจังนี้สามารถจะกำหนดพิจารณาได้ ตั้งแต่อย่างกว้าง ๆ ลงมาจนถึงอย่างแคบ เช่น อย่างกว้างก็โดยพิจารณาว่า สิ่งทั้งปวง รวมทั้งมนุษย์ทั้งชายและหญิงย่อมอยู่ภายใต้และเป็นไปตามหลักอนิจจังนี้ สำหรับมนุษย์อาจพิจารณาโดยกำหนดเป็นวัย คือปฐมวัย มัชฌิมวัย บัจฉิมวัย คือตั้งแต่เป็นทารกก็เปลี่ยนแปลงเติบโตเป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นผู้ใหญ่และเป็นคนชราจนกระทั่งตายไปในที่สุด มนุษย์ทุกคนจำเป็นต้องผ่านการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นขบวนการพัฒนาทางร่างกายนี้โดยมีการเกิดขึ้นปรากฏอยู่ระยะหนึ่ง และตายไปในที่สุดอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้เลย

ถ้าพิจารณาอย่างแคบเข้ามาก็อาจสมมุติว่าคน ๆ หนึ่งมีอายุร้อยปี แบ่งออกเป็น 10 ระยะ ระยะละ 10 ปี เรียกว่า ทศกะ เช่นระยะแรกอายุ 1-10 ปี ก็มีลักษณะอย่างหนึ่งในเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับระยะที่ 2, 3 ที่มีอายุ 20 ปี 30 ปี ทั้งนี้เพื่อให้เห็นว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่แรกเกิดมาทีเดียว

และถ้าจะพิจารณาให้แคบยิ่งขึ้น ก็อาจจะพิจารณาได้โดยกำหนดระยะเวลาแห่งการพิจารณาให้สั้นเข้าเป็นปีหนึ่ง เดือนหนึ่ง วันหนึ่ง แล้วเปรียบเทียบกับกันดู ก็จะเห็นลักษณะแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า อนิจจังลักษณะใดละเอียดยิ่งขึ้นตามส่วน¹

ที่กล่าวไปแล้วนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางรูปธรรม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางนามธรรมนั้นอาจจะเห็นไม่ชัดเท่า แต่ก็เป็นที่ปรากฏและเข้าใจได้ว่า จิตใจของมนุษย์ไม่ว่าเพศใด วัยใดจะไม่อยู่คงที่ แต่จะเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา "เพราะสิ่งที่มาปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิดนั้นเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตามเหตุปัจจัยที่มากระทบทางอายตนะทั้ง 6 อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสัมผัส"²

¹พุทธทาสภิกขุ. ธรรมวิภาค นวกถัมภ์, หน้า 19.

²วนิดา ธนศุภานุเวช. "มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523) หน้า 56.

ในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงความเป็นอนิจจังไว้ว่า "แท้จริง ชีวิตของสัตว์ทั้งมวล ทั้งเป็นสตรีและบุรุษในโลกนี้ เป็นของทวนไถว เหมือนแผ่นผ้าของนักเลงสุรา และต้นไม้เกิดใกล้ฝั่ง เป็นของทวนไถวไม่ยั่งยืน"¹

2. ทุกขัง (ทุกข์ตา) ความเป็นทุกข์ ทุกข์ในไตรลักษณ์มีความหมายกว้างกว่าทุกข์กาย ทุกข์ใจ หรือความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจซึ่งเป็นความหมายของทุกข์ในอริยสัจจ์ ทุกข์ในที่นี้หมายถึงภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก หรือคงสภาวะเดิมตลอดไปไม่ได้ แต่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย ทุกข์ลักษณะหรือลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์นั้นมีอยู่ 25 ประการคือ

2.1 ทุกขมโต	เป็นทุกข์
2.2 ภยโต	เป็นของน่ากลัว
2.3 อิติโต	เป็นเสียดจัญไร
2.4 อูปทหวโต	เป็นอันตราย อูบาทว
2.5 อูปสกุโต	เป็นความขัดข้อง
2.6 โจรโต	เป็นสิ่งที่เสียดแทง
2.7 อาพาธโต	เป็นสภาพที่ป่วยไข้
2.8 คมฺพโต	เป็นประจุกหัวผี
2.9 สดุโต	เป็นประจุกตุกรับกอก
2.10 อชโต	เป็นสิ่งที่หาคูณมิได้
2.11 อคตาทโต	เป็นสิ่งที่พ้นจากการกำหนด
2.12 อเลณโต	เป็นสิ่งที่พ้นจากการป้องกัน
2.13 อสรวโต	เป็นสิ่งที่ฟังไม่ได้
2.14 อาทีนวโต	เป็นสิ่งที่มิแต่โทษ

¹ช.ชา. 27/2269/435

- 2.15 อหฺมฺลโต เป็นมฺลแห่งความทุกข์
 2.16 วรฺกโต เป็นประภุจเพชฌฆาต
 2.17 สาสวโต เป็นไปเพื่ออาสวะ
 2.18 มารามิสฺโต เป็นเหยื่อแห่งมาร
 2.19 ชาคิธมฺมโต เป็นสิ่งที่ให้เกศ
 2.20 ชรฺวธมฺมโต เป็นสิ่งที่ทำให้แก่
 2.21 พยาธิธมฺมโต เป็นสิ่งที่ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย
 2.22 โสภธมฺมโต เป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าโศก
 2.23 ปริเทวธมฺมโต เป็นสิ่งที่ทำให้บนพร่ำรำพัน
 2.24 อูปายาสธมฺมโต เป็นสิ่งที่ทำให้คับแค้นใจ
 2.25 สงฺกิเลสิธมฺมโต เป็นสิ่งที่เศร้าหมอง¹

สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่โดยรอบตัวเรานั้นเป็นเพียงภาวะชั่วคราวช่วยยาม ไม่คงที่ถาวร สิ่งทั้งหลายที่เราเห็นสวยงาม น่าชอบใจ น่าชมนั้นเป็นภาวะที่ไม่สามารถคงทนอยู่ได้ตลอดไป ความหนุ่มความสาวของมนุษย์ชายหญิงนั้นเป็นเพียงช่วงหนึ่งหรือภาวะหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เพราะธรรมชาติของมนุษย์ไม่ว่าเพศใดนั้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งโดยทางกายและทางใจ ตามหลักอนิจจังที่กล่าวมาแล้วด้วย

ลักษณะแห่งความเป็นทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในความอนิจจัง หรือความไม่เที่ยงจนบางครั้งจะมีการกล่าวถึงความเป็นอนิจจังและความเป็นทุกข์ควบคู่กันไปในลักษณะที่เป็นเหตุผลของกันและกัน อนิจจังและทุกข์พุทธปรัชญาใช้กำหนดภาวะของสังขาร เหมือนการพูดถึงค่าน 2 ค่านของเหรียญเงินเหรียญเดียวกัน อนิจจังเป็นค่านหัว ทุกข์เป็นค่านก้อย สังขารเปรียบด้วยตัวเหรียญ การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นอนิจจัง เป็นการกล่าวถึงสิ่ง

¹ทวิธ แปลงวิทยา กบธรรม หน้า 149-150

นั้นในแง่กว้างหรือกล่าวรวม ๆ ว่า มัน เป็นสิ่งที่ไม่อาจคงที่อยู่ไ้ตลอดไป ต้องเปลี่ยนแปลง และแตกดับไปในที่สุด เมื่อกล่าวว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นทุกข์ เป็นการพูดถึงสิ่งนั้นในแง่ที่มีมัน ค่อย ๆ เปลี่ยนแปรไปทุกขณะ ภาวะที่มันต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและไม่อาจดำรง ภาวะเดิมอยู่ไ้ตลอดไปนี้ เป็นภาวะที่เรียกว่า เป็นทุกข์ตามความหมายของทุกข์ในไตรลักษณ์

3. อนัตตา (อนัตตตา) คือลักษณะที่ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน บังคับให้ เป็นไปตามต้องการไม่ได้ ลักษณะของสิ่งที่เป็นอนัตตามี 5 ประการคือ

3.1	อนัตตโต	ไม่ใช่ตัวตน
3.2	ปรโต	ไม่ใช่เรา เป็นสิ่งอื่น
3.3	วิคฺคโต	ว่างเปล่าจากตัวเรา
3.4	ทฺฐจฺจโต	ว่างเปล่าจากแก่นสาร
3.5	สุญฺญโต	ว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ¹

อนัตตานี้เป็นหลักการที่เกี่ยวข้องเนื่องพัฒนามาจากหลักอนิจจัง หรือหลักของความ เปลี่ยนแปลง และความไม่เที่ยงแท้ถาวร ในแง่ของมนุษย์หลักอนิจจจันั้นกล่าวถึงชีวิตในแง่ ที่เป็นกระแสของความเปลี่ยนแปลงอันได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย แต่หลักอนัตตานี้กล่าวในแง่ของอัตตา หรือตัวตนว่าไม่มีอัตตา หรือตัวตนที่เป็นอมตะและไม่ เปลี่ยนแปลง²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151

² "Anatta is a natural development of Anicca, or the law of Change and impermanence. Inasmuch as Anicca declares that life is a ceaseless flow of birth, growth, decay and death, Anatta applies to the "soul". Anatta says there is no principle, "soul" or self that is immortal and unchanging"

Mole. R.L. Thai Values and Behaviour Patterns. (Tokyo: Charles E. Tuttle Co., 1973) p. 30.

พุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทั้งชายและหญิงมีธรรมชาติอันประกอบด้วยชั้น 5 เช่น
 เกี่ยวกัน

ชั้น 5 เป็นไฉน ? รูป... เวทนา... สัญญา สังขาร... วิญญาณ
 อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตามภายนอกก็ตาม
 ประณีตก็ตาม โกลหรือโกลัดก็ตาม เหล่านี้เรียกว่าชั้น 5¹

รูปก็ คือ ส่วนที่เป็นร่างกาย พฤติกรรมและคุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย
 หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่ เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ

เวทนา คือ การเสวยอารมณ์ รู้สึกของอารมณ์ คือเมื่ออารมณ์ภายนอกมา
 กระแทกกับประสาทสัมผัสทั้งทางกายและทางใจ เกิดเป็นความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือจะสุขก็
 ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่เป็นความรู้สึกเฉย ๆ ความรู้สึกอย่างนี้เรียกว่า เวทนา

สัญญา คือการจำได้หมายรู้ เป็นการกำหนดรู้หรือจำหมายรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เคยรับ
 รู้มาแล้วได้

สังขาร คือสภาพหรืออาการที่ปรุงแต่งจิตให้ชั่วหรือเป็นกลาง ๆ

วิญญาณ เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ที่เกิดจากประสาทสัมผัส คือเป็นกิริยาที่รู้สึกเช่น
 เมื่อตาเห็นรูปก็รู้สึกทางตา เป็นต้น²

¹ ปัญจขันธ์สูตร, สง. ขันธ. 17/95-96/51-52

² ฎรายละเอียกเกี่ยวกับชั้น 5 ใน

กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, ธรรมานุกรม.
 (นครหลวง: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515). หน้า 431.

และ

พระราชวรมนูณี (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (พระนคร:
 โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518) หน้า 130.

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้แต่ละอย่างโดยสภาพของมันเองก็ไม่ใช่
อัตตาหรือตัวตนเพราะมันเป็นองค์ประกอบของมนุษย์ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ
ปัจจัย เมื่อองค์ประกอบแต่ละส่วน ๆ ไม่ใช่ตัวตนแล้ว ทั้งหมดนั้นรวมกันก็จะเป็น "ตัวตน"
ไปไม่ได้ ดังนั้นสิ่งต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นบุคคลทั้งหญิงและชายนี้จึงไม่ใช่ตัวตนที่แท้
จริง ไม่ว่าจะมองในแง่แยกหรือในแง่รวม มนุษย์ทั้งส่วนรูปและนาม เป็นเพียงสภาวธรรม
ที่เกิดขึ้นและดำเนินไปตามเหตุปัจจัยเท่านั้น

ไต่ถามแล้วว่า ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในโลกนี้ล้วนแต่ต้อง เป็นไปตามกฎ
ธรรมชาติ หรือหลักไตรลักษณ์โดยเสมอกัน อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์ทุกคนก็
ต้องอยู่ภายใต้กฎของสามัญญลักษณะนี้ด้วยโดยที่มนุษย์เมื่อถือกำเนิดมาแล้วก็ต้องประสบกับ
ความไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาตามอำนาจของเหตุปัจจัย จากปฐมวัยที่สดใส
เปล่งปลั่งแข็งแรง สติปัญญาเฉลียวฉลาดว่องไว ก็แปรเปลี่ยนเป็นชรารุกโรครุคโทรม ความ
สวยงาม สติปัญญาก็ลดน้อยถอยลง เพราะสภาพต่าง ๆ เหล่านี้ไม่อาจดำรงภาวะเดิมอยู่
ได้ หากแต่เป็นภาวะที่มันต้องเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ ท้ายสุดขั้นที่ 5 ซึ่งเป็นองค์ประกอบ
แห่งชีวิตของมนุษย์ก็ต้องแตกดับไปตามกาล สิ่งต่าง ๆ นับแต่แรกเกิดจนกระทั่งตายนั้นไม่
มีสิ่งใดเลยที่เที่ยง และคงอยู่ในสภาพเดิมได้ตลอดไป ตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์จึงไม่มี
มนุษย์ทั้งส่วนรูปและส่วนนามเป็นเพียงสภาวธรรมที่เกิดและดำเนินไปตามเหตุปัจจัย ภาย
เหตุนี้มีมนุษย์ทั้งชายและหญิงจึงไม่ต่างกันโดยภาวะของไตรลักษณ์

ข. หญิง-ชาย ในแง่ของกรรม

กรรมหมายถึงการกระทำที่ประกอบเจตนาดังพระพุทธานุญาตว่า "กฎรภิณูทั้ง
หลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา
ด้วยใจ"¹

¹ อัง. นิกะ . 22/334/422

พุทธศาสนาเชื่อในกฎแห่งเหตุและผล โดยถือว่าสิ่งต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นโดยมีสาเหตุ ไม่มีสิ่งใดจะเกิดขึ้นลอย ๆ ผลทุกอย่างนั้นเกิดจากการกระทำบางอย่าง โดยผลกับเหตุนั้นมี ความเกี่ยวของสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือ กรรมดี หรือเหตุดีก็ก่อให้เกิดผลดี กรรมชั่วหรือเหตุชั่วยกก่อให้เกิดผลชั่วแก่ผู้ปฏิบัติดังที่ว่า "บุคคลทวาทิม เช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วก็ย่อมได้ชั่ว"¹

มนุษย์ทุกคนกระทำกรรมด้วยตน และรับผลของกรรมนั้นด้วยตน โดยกรรมที่จะไม่ให้ผลนั้นย่อมไม่มี กรรมจะเป็นสิ่งกำหนดความเป็นไปในชีวิต ดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงมีอิสระในการกำหนดความเป็นไปในชีวิตของตนควบคู่ไปกับความรับผิดชอบในผลแห่งการกระทำของตนเอง ดังมีกล่าวไว้ว่า

ก็บาปกรรมนั้นแล ไม่ใช่มารุคาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องหญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาบุญโลหิตทำให้ท่าน ไม่ใช่สมณะและพรหมนทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเขาไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้...²

ทำชั่วด้วยตัวเอง ย่อมเศร้าหมองด้วยตนเอง ไม่ทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมหมกจุกด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ ความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นพึงชำระคนอื่นให้หมกจุกหาได้ไม่...³

ก็บุคคลทำกรรมใดด้วยกาย ด้วยวาจาหรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละเป็นของ ๆ เขา และเขาขอมพาเอากรรมนั้นไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามคนฉะนั้น...⁴

¹ สมุททกสูตร. สัง. ส. 15/903/316.

² เทวทูตสูตร. ม. อุปร. 14/509/288

³ ชู. คาถา. 25/22/31

⁴ ทูติยาปุคคกสูตร. สัง. ส. 15/392/130

โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวง บรรดาที่มีการมาการไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีกรรม เป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรม เป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ก็ก็ตาม จักก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น¹

ตามกฎแห่งกรรม มนุษย์ทุกเพศ ทุกคนจะมีความเสมอภาคกันในการดำรงชีวิต ชาติกำเนิด วงศ์สกุล ฐานะ หรือสิ่งอื่นไม่เป็นอุปสรรคต่อบุคคลในการประกอบกรรมดี และรับผลของกรรมนั้น สิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกันนั้นไม่ใช่ ฐานะ ชาติ วรรณะ ผิวพรรณ แต่เป็นกรรมของแต่ละคน

บุคคลไม่เป็นถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์ เพราะชาติ แต่เป็นคนถ้อยเพราะ กรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม²

พวกคนผู้ไม่รู้ย่อมกล่าวว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่บุคคลเป็นพราหมณ์ เพราะชาติก็หาไม่ใด แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นชวานากีเพราะกรรม เป็นศิลปิน เป็นพอลคา เป็นผู้รับใช้ เป็นโจร เป็นนักรบอาหุณีฟ เป็นโมโรทิก และแม่เป็นพระราชาก็เพราะกรรม... โลกยอมเป็นไปเพราะกรรม หมู สัตว์ยอมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนหมูก แหงรถที่แดนไปอยู่...³

ด้วยเหตุที่มนุษย์มีกรรมเป็นสิ่งกำหนดสภาพชีวิตของตนเอง ทุกคนจึงมีความเสมอภาคกันในทางโอกาสที่จะเป็นคนดี คนชั่ว และได้กำหนดชีวิตของตนด้วยกรรมหรือการกระทำ ของตนเอง พุทธปรัชญาไม่สนับสนุนให้มนุษย์แบ่งชั้น แบ่งระดับกันโดยใช่ชาติกำเนิด ฐานะ ผิวพรรณ วรรณะ ฯลฯ แต่สนับสนุนให้ใช้คุณธรรม การประพฤติปฏิบัติชอบเป็นหลักในการตัดสินความยิ่งใหญ่และสูงส่งของความเป็นมนุษย์

¹ฐานสูตร. อง. . บัญจก. 22/57/75

²วสตุสูตร. ชุ. สุต. 25/306/322

³วาเสฏฐสูตร. ชุ. สุต. 25/382/409

ชาติและวรรณะ เป็นของเปล่า... คือเท่านั้นประเสริฐที่สุด บุคคลผู้ไม่ประกอบ
 คว้าคิด ย่อมไม่ใคร่ประโยชน์เพราะสุตะ
 กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑลและคนเทหยากเขือ ประพฤติในธรรม
 วินัยแล้วยอมเป็นผู้ เสมอกันในไตรภพ...¹

ในค่านหนึ่งพุทธปรัชญาพิจารณาบุคคลโดยไม่จำกัดเพศ ชั้น วรรณะ และเห็น
 ว่าทุกคนเสมอภาค เท่าเทียมกันโดยธรรมชาติ เพราะทุกคนจำต้องอยู่ภายใต้หลักไตร
 ลक्षण และกฎแห่งกรรมด้วยกันทั้งสิ้น มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นทาส เป็นกษัตริย์ เป็นหญิง
 หรือชายก็มีสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทำกรรมดี กรรมชั่ว เป็นคนดี
 คนชั่ว คือทุกคนมีสิทธิเสมอกันในการที่จะเลือกทำกรรม ที่จะสร้างตัวเอง และรับผลจาก
 การกระทำด้วยกันทุกคน มนุษย์ไม่ว่าชายหรือหญิง ถ้าทำดีทำชั่วเท่ากันก็จะได้รับผลดี ผล
 ชั่วเหมือน ๆ กัน โดยจะไม่มีการลดหย่อนแก่ฝ่ายใดเลย เพราะการกระทำและผลของ
 การกระทำนั้นไม่ได้อันตรอยู่ด้วยเพศของผู้กระทำ ดังเช่นที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้ สุกมานพ
 และโศทเธยบุตรว่า

ดูกรรมานพ บุคคลบางคนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิต
 สัตว์ให้ตกลง เป็นคนเห็นมโหฬาร มือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่
 เห็นคุณค่าในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้างถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะ
 กรรมนั้นอันเขาให้พรังพร้อม สมทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้างถึงอบาย ทุกคติ
 วินิบาต นรก ถ้ามามีบุญเกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น²

อย่างไรก็ตาม ในอีกค่านหนึ่งพุทธศาสนาก็ยอมรับความแตกต่างในแต่ละบุคคล
 อันเกิดแต่กรรมว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้

คนใจร้าย ชอบฆ่าฟัน ชอบทำลายชีวิต ถ้าตายไปเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นผู้มีอายุสั้น

¹ช.ธ. 27/759, 761/171-172

²พุทธนิมิตตวิภังคสูตร.ม. อปปริ. 14/582/323-324

คนใจที่มีความสงสารสัตว์ เว้นจากการฆ่าตายชีวิต เกิดชาติหน้าจะเป็นคนมี
อายุยืน

คนใจร้ายชอบทรมาณสัตว์ให้ลำบาก เกิดชาติหน้าจะเป็นคนไข้โรค มักเป็นโรค
ที่รักษาไม่หาย

คนใจที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ ช่วยเหลือสัตว์ให้พ้นทุกข์ เกิดชาติหน้าจะเป็นคนมี
โรคน้อย

คนผู้มักโกรธ ผูกอาฆาตพยาบาท เกิดชาติหน้าจะเป็นผู้มีรูปร่างไม่สวย มีผิว
พรรณน่ารัง

คนใจดี ใจหนักแน่น ไม่โกรธง่าย ไม่แสดงความโกรธ ตายไปเกิดชาติหน้า
จะเป็นคนมีรูปร่างผิวพรรณงาม¹

ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงตั้งมั่นความเสมอภาคของมนุษย์และรับรองความแตกต่าง
ของบุคคลควย

มนุษย์ทั้งปวงทั้งชายและหญิงต่างก็ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมนี้ดังที่ไคกล่าวแล้ว
บุคคลโลกก็ตามถ้ามีปัญญาเห็นแจ้งในความเป็นไปตามความจริง และประพฤติปฏิบัติตามแนว
อริยมรรค 8 ซึ่งเป็นทางปฏิบัติอันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วก็จะสามารถทำตน
ให้บริสุทธิ์ และบรรลุถึงเป้าหมาย คือความหลุดพ้นได้เสมอกันดังที่กล่าวไว้ว่า "กษัตริย์
ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี สวรรวมกาย สวรรวมวาจา สวรรวมใจ ฉกฉวยการเจริญ
โพธิปักขิยธรรมทั้ง 7 ด้วยอมปรินิพพานในปัจจุบันนี้ทีเดียว"²

ค. หญิง-ชาย ในแง่ของทุกข์

คำสอนของพุทธศาสนานี้ให้ความสำคัญในเรื่องทุกข์ เพราะถือกันว่าชีวิตนี้เป็น

¹ ฎรายละเอียดยใน เรื่องเดียวกัน , 14/579-596/323-329

² อัครคัมภีร์สุตร. ที่. ปา. 11/70/87

ทุกขันธ์ตั้งแต่เกิดจนตาย มนุษย์ทุกคนเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้อง เจริญกับความทุกข์ทั้งทางกาย และทางใจอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ความทุกข์จึงเป็นสภาพสามัญของชีวิตที่มนุษย์ทุกคนต้อง เจริญ

ความทุกข์นั้นเมื่อถึงขณะอยู่ 4 ประการ¹ คือ

1. ปิณฑุทโธ หมายความว่า เบียดเบียน คือ เป็นสิ่งบีบบังคับ หรือกำหนดให้ต้องกระทำ หรือดำเนินไปในทางที่ไม่ปรารถนา

2. สังขตฺตุโธ หมายความว่า ประทุษร้าย คือ เป็นสังขตธรรม มีการรวมกันขึ้นเป็นตัว เป็นคน ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ เมื่อมีการ เกิดขึ้นก็ย่อมมีการ เปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อยๆ เพื่อให้คงอยู่ได้ แต่การ เปลี่ยนแปลงย่อมนำไปสู่ความเสื่อมสลายในที่สุด

3. สนฺตฺวาปฺตุโธ หมายความว่า ให้เร่าร้อนคือต้องกระวนกระวาย เกิด ร้อน เจ็บปวด และต้องทนอยู่ตลอดเวลา

4. วิปริณามฺตุโธ หมายความว่า แปรปรวนคือไม่เที่ยงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ยึดถือเอาเป็นแน่นอนไม่ได้

ทุกขันธ์โดยอาการทั้งหมดแบ่งได้เป็น 11 อย่าง² คือ

1. ชาติ เป็นทุกข์
2. ชรา ความชรารุขทรุดโทรมของกายเป็นทุกข์
3. มรณะ ความสลาย หรือความทำลายความตายเป็นทุกข์
4. โสกะ ความเหงาใจ คือหัวใจที่เหี่ยวแห้ง
5. ปริเทวะ ความคร่ำครวญใจ ถ้าหนักเข้าก็ออกมาทางวาจา

¹ ทวิช แปลงวิทยา. คปธรรม. หน้า 202-203

² กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. ธรรมานุกรม. หน้า 480-

6. ทุกขะ ความไม่สบายกาย ความเจ็บไข้ของกาย
7. โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ
8. อูปายาส ความคับแค้นใจเป็นทุกข์แต่ละอย่าง ๆ
9. อับปิยสัมปโยค อับปิยะแปลว่าสิ่งที่ไม่รัก สัมปโยคแปลว่าประสบ
อับปิยสัมปโยค ประสบสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์
10. ปิยวิปโยค ปิยะ ที่รัก วิปโยค ความพลัดพราก ปิยวิปโยค
ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์
11. ปรารจนาสังโคโมโถสัจฉินสมทวังก็เป็ทุกข์

ทุกข์ทั้ง 11 อย่างเมื่อพิจารณาโดยถือเอากายและใจเป็นที่ตั้งแล้วจะแยกได้
เป็น 2 อย่าง¹ คือ

- ก. ทุกข์ทางกาย (ทุกข์ประจำ)
- ข. ทุกข์ทางใจ (ทุกข์จร)
- ก. ทุกข์ทางกาย คือทุกข์สำหรับกาย เป็นทุกข์ประจำได้แก่ ชาติ
ชรา มรณะ ที่ว่าความเกิด ความแก่ ความตายเป็นทุกข์นั้นกรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (2515)
ทรงอธิบายไว้ว่า

ชาติบังนุญายให้เกิด ถ้าเพียงแต่เกิดขึ้นเท่านั้นไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่นแล้วจะบอก
ว่าทุกข์ไม่ใด แต่เพราะชาติความเกิดทำให้เกิดกายขึ้นแล้วก็แปรปรวนทุกไตรมาสที่เรียก
ว่าชรา... จนถึงมรณะ ความที่กายแตกสลาย, ชาติ ชรา มรณะ... จึงประจำอยู่แต่กาย
ไม่มีกายก็ไม่มีชาติ ไม่มีชรา ไม่มีมรณะ, แต่เพราะมีกาย กายเกิดปรากฏขึ้นก็เพราะ
ชาติ แล้วก็มีชรา มรณะ, ประจำติดเนื่องกันมา, ทั้ง 3 อย่างนี้เป็นทุกข์ประจำกาย;
ถ้ามีกายแล้ว ก็ต้องมีชาติ ชรา มรณะ ประจำอยู่เสมอ²...

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 481.

² เรื่องเดียวกัน.

ข. ทุกข์ทางใจ เป็นทุกข์สำหรับจิต เป็นทุกข์จร เพราะเกิดมีเป็น
คราว ๆ ไม่ประจำอยู่เสมอเหมือนทุกข์ประจำกาย ทุกข์ทางใจนั้นได้แก่ โสกะ ปริเวหา
โทมนัสสะ อุปายาส ความประสพกับสิ่งที่ไม่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนา
ไม่ได้สมหวัง และทุกข์

เหตุที่จัดทุกข์ ความไม่สบายกายความเจ็บไข้ของกาย ซึ่งหมายถึง
ถึงพยาธิไว้ในฝ่ายทุกข์ทางใจนั้น พระวชิรญาณวงศ์ (2515) ทรงอธิบายไว้ว่า

พิจารณาดูจะเห็นได้ว่า พยาธิทุกข์ไม่มีประจำ มีเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มีพยาธิ
สบายปรอดโปร่งจากเจ็บไข้ บางคราวก็เจ็บไข้ไม่สบายเป็นทุกข์, โสกะความแหวงใจ
ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี ปริเวหาความคร่ำครวญ ก็มีมาเป็นคราว ๆ บาง
คราวก็ไม่มี โทมนัสสะก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี อุปายาสความคับแค้นใจก็
มีเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, ประสพกับสิ่งที่ไม่รัก ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็
ไม่มี, พลัดพรากสิ่งที่รักก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, ปรารถนาสิ่งใดไม่สมหวัง
ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี เพราะบางคราวเราก็ไม่ปรารถนาอะไร นี่เป็น
ทุกข์จร, ทานไปบุงเอาอาการที่มาเป็นคราว ๆ ไว้วอกเดียวกัน จึงเอาทุกข์กายอัน
หมายถึงพยาธินั้นไปไว้ในพวกทุกข์ใจ เพราะมีเป็นคราว ๆ เป็นทุกข์จรด้วยกัน¹

เหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะ อาการและชนิดของทุกข์ ดังได้กล่าวแล้วว่า มนุษย์คือชั้น
5 อันมีลักษณะเป็นสังขตะ (คือสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย) ความทุกข์ทั้ง
หลายของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นความทุกข์ที่ชายหรือหญิงต้องประสบจึง เป็นความทุกข์ที่เหมือนกัน
ในแง่ที่ว่า เป็นความทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากชั้น 5 และอยู่ในขอบข่ายที่กล่าวมาแล้ว จะไม่มี
ลักษณะนอกเหนือ แยกต่างไปจากนี้เลย ที่อาจจะแยกต่างกันอย่างก็อาจจะ เป็นความรุนแรง
มากน้อยที่ปรากฏต่างกันไปตามแต่กรณี ซึ่งขึ้นอยู่กับคุณศลกรรมและอกุศลกรรมของปัจเจก
บุคคลเท่านั้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 481-482

ง. หญิง-ชาย ในแง่ของความหลุดพ้นหรือนิพพาน

ดังได้กล่าวแล้วว่ามูลบทของพุทธศาสนานั้นอยู่ที่เรื่องทุกข์ หลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ จึงมุ่งไปที่การดับทุกข์และความพ้นทุกข์ การหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงนั้นเป็นจุดหมายสูงสุดตามพุทธปรัชญา

นิพพาน หมายถึงการดับสนิทของความทุกข์ เป็นสภาพที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งปวง ลึนราคะ โทสะ และโมหะ ไม่มียึดติดในอารมณ์ใด ๆ นิพพานเป็นภาวะแห่งความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ เป็นความหลุดพ้นจากกฎกรรมชาติ หรือความทุกข์ทั้งปวง และเป็นภาวะแห่งความสุขสูงสุด

ความหมายต่าง ๆ ของนิพพานมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า

...ผู้ใคร่แจ้งเกี่ยวกับโลกทั้งปวง รู้โลกทั้งปวงตามความเป็นจริง แยกออกได้จากโลกใด ไม่มีกิเลสในโลก ควบคุมอารมณ์ทั้งปวงได้ ปลดเปลื้องกิเลสทั้งปวงได้ ผู้นั้นถูกต้องนิพพานอันมีความสงบอย่างยิ่ง...¹

...ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปและอกุศลอันเกิดจากโลภะ เมื่อบุคคลได้ถอนรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดควน ไม่มี ไม่เกิด อีกต่อไป ธรรมนั้นย่อมเป็นสุข ไม่มีทุกข์ ไม่คับแค้น คือปรินิพพานในปัจจุบันนี้เอง ธรรมที่เป็นบาปและอกุศลที่เกิดจากโทสะ...ที่เกิดจากโมหะ เมื่อบุคคลได้ถอนรากแล้วทำให้เหมือนตาลยอดควน ไม่มีไม่เกิดอีกต่อไป ธรรมนั้นย่อมเป็นสุข ไม่มีทุกข์ ไม่คับแค้น คือปรินิพพานในปัจจุบันนี้เอง²

มนุษย์ทุกคนเป็นผู้สร้างตนเองในแง่ที่ว่ากำหนดชีวิตของตนด้วยกรรมหรือการกระทำของตนเอง มนุษย์ทุกคนจึงต้องพึ่งตนเอง การบรรลุมรรคผลเป็นความหลุดพ้นนั้นจำเป็นต่ออาศัยการประพฤติปฏิบัติแห่งตน ดังที่ว่า "ความชั่วอันบุคคลกระทำด้วยตน บุคคลนั้นจัก

¹ มุลสูตร. อัง. กถ. 20/509/231

² เรื่องเดียวกัน.

เสรีภาพมองด้วยตนเอง ความชั่วอันบุคคลไม่กระทำด้วยตน บุคคลนั้นจักบริสุทธิ์ด้วยตนเอง
ความบริสุทธิ์และความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัว ผู้อื่นไม่พึงทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ได้"¹

ถึงนั้นมนุษย์จะดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์ ติคข์ของอยู่ในวังสังสารหรือหลุดพ้นจากทุกข์
ก็อยู่ที่ตนเอง เท่านั้น

"บุคคลย่อมทำความดี และความชั่วด้วยตัวเอง คนอื่นจะทำความดีหรือความชั่ว
ให้แก่คนอื่นไม่ได้เลย"² "พวกเขาจะมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง"³

เมื่อการจะสุขหรือทุกข์ ดีหรือชั่ว ติคข์ของหรือหลุดพ้นนั้นอยู่ที่การกระทำของแต่ละ
บุคคล และมนุษย์ทุกคนก็เสมอภาคกันในด้านเสรีภาพที่จะเลือกกระทำกรรม เลือกกำหนด
ชีวิตของตนเอง ความหลุดพ้นจึงเป็นสิ่งที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนโดยไม่จำกัดเพศ ชาติ ชั้น
วรรณะ ทุกคนมีสิทธิ์และเสมอภาคกันในทางโอกาสที่จะพาตนเองให้หลุดพ้นจากกองทุกข์และ
เป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ทั้งหลายในธรรมชาติไม่ว่าจะโดยทางปัญญา คือไตร่ตรองให้เห็นถึง
ความเป็นจริงของการ เป็นไปของธรรมชาติ ซึ่งก็คือการ เห็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ การดับ
ทุกข์ หรือโดยทางปฏิบัติ คือการกระทำตนให้บริสุทธิ์ตามคำสั่งสอนและทางที่พระพุทธองค์ได้
ทรงชี้แนะไว้ตามแนวศีล สมาธิ ปัญญา ก็สามารถจะเป็นอิสระจากทุกข์ทั้งปวงได้เสมอ
จึงกล่าวได้ว่าในแง่ของความหลุดพ้นแล้วหญิงชายไม่มีความแตกต่างหรือยิ่งหย่อนไปกว่ากัน
ด้วยโอกาสและหนทาง เปิดกว้างให้ทั้งหญิงและชายเสมอกัน และหญิงก็สามารถกระทำ
เสมอชายดังจะเห็นได้ว่ามีสตรีจำนวนไม่น้อยที่เข้าถึงความหลุดพ้น

จ. หญิง-ชาย พิจารณาจากแง่ของปัญญา

¹ช. ม. 29/37/34

²ช. ธา. 27/885/192

³มหาปรินิพพานสูตร. ที. ม. 10/93/103

นอกเหนือจากหลักธรรมที่กล่าวมาแล้ว ยังมีหลักความคิดบางอย่างที่มีส่วนสัมพันธ์
กับทรรศนะเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญาคือแนวความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล มีปัญญา

มนุษย์จัดเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์โลกทั้งปวง คือเป็นสัตว์ที่มีปัญญา สามารถ
เรียนรู้ พัฒนาปรับปรุงแก้ไขได้ การที่พระพุทธองค์พิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ในคราวที่
ทรงตรัสรู้ และตัดสินพระทัยที่จะถ่ายทอดสิ่งที่พระองค์ค้นพบนั้นก็เท่ากับเป็นการแสดงถึง
การยอมรับว่า มนุษย์มีปัญญา มนุษย์ส่วนมากมีความสามารถที่จะเข้าใจหลักธรรมที่พระองค์
ทรงค้นพบ แม้ว่าปัญญาความสามารถนี้จะมีจำกัดและมีมากน้อยต่างกันไปตามแก่บุคคลก็ตาม

พุทธปรัชญาถือว่าปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์ ดังมี
กล่าวใน กุฎินุสสกชาดกว่า "กูกรนกขมัน คีระชะ มีอ และเท้าของเราเหมือนมนุษย์ก็จริง
แต่ปัญญาที่บัณฑิตกล่าวว่าประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ของเราไม่มี"¹

พระผู้มีพระภาคโคตรทรงเน้นเรื่องปัญญาไว้มาก ในอริยมรรค 8 อันเป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนานั้น ก็โคตรทรงยกปัญญาขึ้นมากล่าวก่อนอย่างอื่น (คือสัมมาทิฐิ และสัมมาสัง
กัปปะ) เพราะว่าเป็นหลักเป็นประธานในการที่จะพิจารณาว่าอะไรคืออะไรไม่ก็ อะไร
ถูก อะไรควร หลักปฏิบัติใดเป็นสิ่งที่ควรทำเนิ่นตามหรือไม่ควรทำเนิ่นตามเพื่อความหลุดพ้น
จากทุกข์ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงความสำคัญของปัญญาไว้มากเช่น "ปัญญาเป็นรัตนะของ
คนทั้งหลาย"² "ปัญญาข่อมปกครองคนนั้น"³ "ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก"⁴

¹ช. ธา. 27/583/139.

²ชราสุตฺต. สัง. ส. 15/159/49

³ทุกียสุตฺต. เรื่องเดียวกัน. 15/175/52

⁴ปัจฉิมสุตฺต. เรื่องเดียวกัน. 15/218/62

"นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐที่สุด"¹
 "บุคคลย่อมบริสุทธิใจด้วยปัญญา"² "บรรดาความดีทั้งหลาย ความดีด้วยปัญญาประเสริฐ"³
 "นรชนในโลกนี้ ผู้ประกอบด้วยปัญญา แม้ในเวลาที่ยกตนทุกข้อมได้รับความสุข"⁴

พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ปัญญามากเพียงไร จะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้ ซึ่งแสดงว่า แม้ศัตรูหากมีปัญญาก็ยังดีกว่ามิตรที่โง่เขลา เด็กที่มีปัญญายัง เป็นผู้ใหญ่มากกว่า ผู้ใหญ่ที่หาปัญญามีได้ "ศัตรูผู้ประกอบด้วยปัญญายังดีกว่า มิตรผู้ไม่มีปัญญาจะดีอะไร"⁵ "ศัตรูผู้เป็นนักปราชญ์ยังดีกว่า คนโง่เขลาถึงจะเป็นผู้อนุเคราะห์จะดีอะไร"⁶ "ในหมู่มนุษย์กตัญญูนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายจะใหญ่โตก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้"⁷

ในพระไตรปิฎกปรากฏมีเรื่องที่ว่า เด็กที่มีปัญญาจักคิดตักเตือนผู้ใหญ่ คือ ลูกผู้มีปัญญาตักเตือนผู้เป็นพ่อว่า

พ่อจ๋า ผู้ใดเป็นคนมีธรรมอันล้ำลึก เบียดเบียน มารดาหรือบิดาผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้นั้นครั้นตายไปกายหนา ทองเขาถึงนรกโดยไมทองสงสัย

พ่อจ๋า ผู้ใดบูญำรุงเลี้ยงมารดา บิดาค้ำชูขาน้ำ ผู้นั้นครั้นตายไป กายหนาย่อมเข้า ถึงสุคติโดยไมทองสงสัย⁸

¹ อพวกสูตร. ชุ. ชุท. 25/310/330

² เรื่องเดียวกัน.

³ ชุ. ชา. 27/1643/312

⁴ ชุ. เถร. 26/372/344

⁵ ชุ. ชา. 27/44/14

⁶ เรื่องเดียวกัน 27/45/15

⁷ เรื่องเดียวกัน 27/254/70

⁸ ชุ. ชา. 27/1405-6/276

พุทธมตินี้เล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า ปัญหานี้เป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับมนุษย์ใน การที่จะดำรงชีวิต ควบคุมคนให้อยู่ในทางที่ถูกที่ควร มีความเห็นถูกต้อง และแม้กระทั่ง นำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

การมองมนุษย์ว่าเป็นสัตว์มีเหตุผล มีปัญหานี้เกี่ยวข้องกับสัมพันธกับทรรศนะที่เห็น ว่าทุกคนมีเสรีภาพเสมอกันในการไขปัญหา ค่ายเหตุที่มนุษย์ทุกคนมีปัญหามันจะมากน้อย ต่างกันไป แต่ก็มีเหมือนกันทุกคน ดังนั้นมนุษย์จึงมีความเสมอภาคในทางโอกาสที่จะไข ปัญหาพิจารณาให้รู้ถึงความเป็นไปของกฎธรรมชาติ และปฏิบัติตามทางที่ถูกต้องจนถึงเป้าหมายสูงสุดได้ด้วยกันทุกคน

เมื่อพิจารณาหลักธรรมและแนวความคิดที่เกี่ยวข้องแล้วจะเห็นว่าพุทธปรัชญา มองมนุษย์อย่างยุติธรรม โดยมนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันมาแต่เบื้องแรก มนุษย์ไม่ว่า ชาติใด เพศใด ฐานะ หรือสภาพความเป็นอยู่จะร่ำรวย มีเกียรติมีตระกูล มีการศึกษา หรือจะยากจน ไร้เกียรติและความรู้เช่นไร พุทธปรัชญาถือว่าทุกคนเสมอภาคเท่าเทียม กันในความเป็นมนุษย์ที่คงอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และ ความเป็นอนัตตา คือมนุษย์เมื่อเกิดมาแล้วก็ไม่เที่ยงแท้ แต่เปลี่ยนแปลง พัฒนาไปจนกระทั่ง แดกสลาย ว่างเปล่าจากตัวตน ทั้งเมื่อมีชีวิตอยู่ก็ยังคง เจริญกับความทุกข์ภายใต้ลักษณะ อากาศที่คล้าย ๆ กัน เพราะทุกข์ของมนุษย์ทั้งหลายก็เป็นทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากขั้น 5 ด้วยกันทั้งสิ้น ในเรื่องของกรรมมนุษย์ทุกคนก็เสมอภาคกันในค่านเสรีภาพที่จะเลือกกระทำ กรรมและรับผลจากการกระทำของ ม. เช่นเกี่ยวกับความเสมอภาคกันในทางโอกาสของ บุคคลในการที่จะไขปัญหาหาหนทางให้หลุดพ้นจากทุกข์ อีกทั้งนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดในทาง ศาสนานั้นก็เปิดกว้างสำหรับทุกคนโดยไม่จำกัดเพศ จากกรรมมองหญิง-ชาย ในแง่ของหลัก ธรรมบางอย่างคือ หลักไตรลักษณ์ กรรม ทุกข์ นิพพาน และปัญญา ทั้งหมดนี้ล้วนแต่ แสดงให้เห็นว่า หญิงชายมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสายตาของพุทธปรัชญา